

3. Виленский М.Я. Оценка гуманитарной ценности содержания образования по физической культуре в вузе /Михаил Яковлевич Виленский // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2004. – № 3. – С.2-6
4. Моїсєєв С.О. Вимоги до планування предмета "фізична культура" (середня та старша школа) у контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти / Сергій Олександрович Моїсєєв // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах. Випуск 8 / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2010. – С.150-157
5. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч.посіб. / Зінаїда Іванівна Слєпкань. – К.: Вища шк., 2005.– С.67
6. Таняньський С. Результати застосування спортивних спеціалізацій у технічному ВНЗ / С.Таняньський, Л.Барибіна, О.Церковна // Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції/ За заг.ред. Р.Р.Сіренко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С.166-169

В статье рассматривается необходимость ориентации учебно-воспитательного процесса на каждого. Было определено, что индивидуальный подход является залогом эффективности педагогического процесса, потому что он базируется на том, что любое образовательное влияние производится через призму индивидуальных особенностей каждого студента. Использование личностно-ориентированного подхода требует обращения психолого-педагогической науки и практики к известной идее персонализированного и дифференцированного обучения, к разработке новых методов их организации.

Ключевые слова: персонализация, дифференциация, инновационные технологии, образовательная политика, гуманизация, демократизация.

The article discusses the necessity of the educational process orientation for each student, it has actualized the problem of individual approach in organizing of self-oriented physical education. We have determined that an individual approach is the key to efficiency the educational process, because it is based on the fact that any educational influence is made through the prism of the individual features of each student. It was established that the use of self-oriented approach to the education requires a treatment of psychological and pedagogical science and practice to the well-known idea of personalized and differentiated learning, to the development of new methods of their organization. At this stage of development of pedagogical science under the student-centered approach to education is advisable to understand gradual, systematic and complex assistance to students on the way to a highly cultured, harmonious development of moral and physical potential. But humanitarian orientation and a democratic approach in the selection of sport, motor activity in order to improve students' physical also should have and a strict sequence of learning.

Key words: personalization, differentiation, innovative technology, education policy, humanization, democratization.

УДК 372.034:37.034

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Паламарчук Олесь Олександрівна
м.Черкаси

Проаналізувавши у статті дослідження педагогічної спадщини В.Сухомлинського констатовано, що педагог запропонував програму морального виховання школярів, ґрунтовану на моральних сентенціях. З'ясовано, що головною проблемою, над якою потрібно працювати в теоретичному і практичному напрямках, є виховання моральних цінностей засобами слова. Унаслідок дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського констатовано, що педагог запропонував програму морального виховання школярів, ґрунтовану на моральних сентенціях.

Ключові слова: мораль, духовність, молодші школярі, загальнолюдські моральні цінності, учитель.

Постановка проблеми. Діяльність В. Сухомлинського (1918 – 1970 рр.), визначного педагога, дитячого письменника початку ХХ ст., увійшла до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою, його педагогічні, публіцистичні та літературні праці й учительський досвід посутньо вплинули на практичну роботу школи, збагатили педагогіку України новими положеннями й думками. Для більшості вчителів, батьків, керівників органів народної освіти, громадськості праці видатного педагога стали порадиниками й помічниками у розв'язанні актуальних проблем виховання й освіти молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідеї В.Сухомлинського набули широкого розголосу далеко за межами України. Науково-педагогічний та практичний доробок В.Сухомлинського постійно привертає увагу вітчизняних

та зарубіжних науковців та освітян – М.Богуславського, О.Дуди, О.Савченко, М.Ярмаченка, Ван Тянь та ін. Свідченням цього є створення Української асоціації імені Василя Сухомлинського (1991), Міжнародного товариства послідовників Сухомлинського (Німеччина, Марбур, 1990), Всеукраїнського товариства прихильників В.Сухомлинського (1998). В Павлівській середній школі, що носить його ім'я, з 1975 р. функціонує педагогічно-меморіальний музей В. Сухомлинського.

Мета нашого дослідження - простежити розвиток моральної свідомості молодшого школяра у педагогічній спадщині В.Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Провідне місце в студіях науковця посідає ідея гуманізму, людяності та доброчинності. Педагог переконливо доводив, що гуманізм, людяність виховують через творення добра для людей. Цій гуманістичній ідеї В. О. Сухомлинського особливо яскраво виявився в його ставленні до організації навчання учнів. Розумову працю дітей педагог вважав засобом розвитку розумових сил і здібностей, засуджуючи механічне заучування й неусвідомлені знання. Щоб здобути ґрунтовні знання, людина проходить певний шлях, який передбачає подолання трьох сходинок: докладання власних зусиль, досягнення успіху шляхом наполегливої праці, активна розумова праця.

Необхідною умовою формування духовно багатішої особистості є активна і творча навчальна діяльність, що можлива завдяки спеціальній організації розумової праці на уроках і в позакласний час, залученню учнів до творчості,

пошуково-експедиційній роботі тощо.

На думку В.О.Сухомлинського, одна з найскладніших проблем, над якою потрібно працювати в теоретичному і практичному планах, – виховання моральних цінностей засобами слова, оскільки слово вчителя слугує потужним інструментом впливу на душу вихованця. Глибину внутрішнього світу людини, шляхетність морально-емоційних взаємин неможливо утвердити без високої культури словесного виховання. Багаторічний досвід Василя Олександровича переконує в тому, що слово вчителя пробуджує в малолітньої дитини, а потім і в підлітка, юнака, дівчини відчуття людини – глибоке переживання того, що поруч із нами завжди є людина зі своїми радощами, печалюми, запитами, потребами. У формуванні духовного обличчя людини велику роль відіграють поведінка, взаємини в колективі, суспільно корисна праця. І поведінка, і взаємини, і праця – усе залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово.

В.Сухомлинський зазначав, що від того, як учитель веде дитину першою стежиною життєвого шляху, залежить його духовне обличчя. Із вуст учителя дитина чує моральні істини, повчання, настанови – все це набуває авторитету в очах дитини, лише остільки, оскільки вона, дитина, бачить у своєму вчителеві приклад трудового життя людини, натхненної своєю працею, закоханої у свою працю.

Мистецтво виховання моральних цінностей молодших школярів, згідно з міркуваннями В. О. Сухомлинського, містить насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця: «Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями» [5, с. 321].

Учитель у слові виявляє себе, свою культуру, моральність, ставлення до вихованця. Ефективність слова вчителя залежить від його чесності. Учні дуже тонко відчують правдивість слова, чутливо відгукуються на нього. Ще швидше школярі реагують на неправдиве, лицемірне слово. Крім того, ефективність слова вчителя залежить від однієї дуже важливої умови: у школі не повинно бути жодного педагога, для якого праця вчителя була б тягарем. Будь-яке етичне навчання в устах педагога, який переживає свою працю як тягар, «звучить для вихованців глузуванням над істиною, калічить юну душу. Найправильніші, найкращі слова можуть стати засобом морального розбещення, якщо той, хто їх проголошує, не має на це морального права. Скільки б ми не говорили про благородство, складність і велич праці вчителя, наші слова будуть порожнім звуком, якщо вся шкільна етика не спиратиметься на єдність Я учителя» [8, с. 342].

Вплив слова на школярів для виховання в них моральних цінностей суттєвою мірою залежить від емоційної культури вихователя; це частина культури педагога як особистості. Справжній майстер-вихователь оцінює вчинки й поведінку учнів не спеціально дібраним гострим, «крутим» слівцем, а насамперед емоційним відтінком звичайних слів. В. О. Сухомлинський наводить приклад із фразою «Як недобре ти зробив...», зазначаючи, що ці слова, сказані одним учителем, пробуджують у вихованця прикрість, глибокі докори сумління навіть збентеження, а іншим педагогом – не зумовлюють ніяких почуттів, сприймаються учнями байдуже. Перший учитель має емоційну культуру, якої неможливо навчитися спеціально, вона якнайтісніше пов'язана з моральною культурою, людяністю, чуйністю душі. У другого вчителя слово знелюднене, цю порожнечу він намагається заповнити криком. У школах багато таких «вихователів», які володіють лише однією нотою емоційної гами – обуренням, їхній виховний вплив на учнів дорівнює нулю.

Умовою дієвості слова вихователя є різноманітність цілей звертання педагога до вихованців. Педагогічна некультурність часто виявляється в тому, що вихователь знає лише дві-три форми словесного звертання до вихованців – заборона, дозвіл, докір. У майстра-вихователя звертан-

ня до вихованця має безліч форм, одна з найчастіших – роз'яснення вчителем моральної істини, поняття норми, цінності. Досягти позитивного ефекту може тільки той вихователь, який знає, відчуває ставлення своїх вихованців до доброго й поганого в самих собі, їхню здатність критично ставитися до власних недоліків. Такий вихователь, роз'яснюючи моральне поняття, завжди звертається безпосередньо до внутрішнього світу вихованця, прагне досягти того, щоб його вихованець аналізував якийсь свій вчинок, якусь рису своєї поведінки, побачив себе очима інших людей [9, с.322].

На його думку, ідея людяності насамперед реалізується через розвиток усіх потенційних інтелектуальних і фізіологічних можливостей особистості. Усебічно розвинена особистість утілює повноту й гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які свідчать про моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Педагог наголошував, що, упродовжуючи в практику ідеї всебічного розвитку, не можна досягти однакової межі інтелектуального збагачення, пізнання, духовного вдосконалення. Ця нерівність впливає з природи дитини, родинного оточення, соціального середовища, її відчують і діти, у яких нерідко, особливо внаслідок навчання, з'являється відчуття меншовартості. Педагог стверджував, що кожна людина повинна бути щасливою, у цьому їй має допомогти школа. Духовне життя школи та її вихованців не повинні бути обмежені успіхами в оволодінні навчальною програмою. Щоб сформувати культуру бажань, необхідно навчити школярів азбуки моральної культури [4].

– У праці «Як виховати справжню людину» [стосовно учня, який робить погані вчинки помилково, через необережність, безтурботність і легковажність можна застосувати «попереджувальну» недовіру;

– щодо учнів, які грубо порушують дисципліну, відчуючи свою безкарність, добре розуміючи при цьому й суть власних вчинків і те, що їхня поведінка заважає нормально працювати вчителю та класу; засуджують недовіру, яка поєднана з посиленням примусом.

Довіра, на думку В.О.Сухомлинського, являє собою «... найрозумніше для виховання будь-якого віку виявлення поваги до його людської гідності. Не кажучи ні слова про визнання моральних якостей свого вихованця, вихователь своїм довір'ям не тільки заявляє про це визнання, а й начебто відкриває перед вихованцем перспективу дальшого морального розвитку, – він виявляє впевненість, що людина, яка вже має певні моральні багатства, завтра матиме нові» [9, с.327-328]

Мистецтво вияву довіри потребує від вихователя вміння оцінити добре начало в дитині. Ознакою педагогічного невігластва, за висловом ученого, є те, що окремі вихователі, виявляючи довіру, нагадують вихованцю, що він має низку недоліків. Вихованець відчуває, що педагог демонструє довіру лише для посилення контролю.

За високого взаєморозуміння між вихователем і вихованцями діти теж можуть виявляти довіру чи недовіру вихователю. У дослідженнях В.Сухомлинського це продемонстроване на прикладі з «фіолетовою хризантемою» – квіткою, яка символізувала образу й означала: «Учителю, Ви образили нас». Якщо ця квітка стояла на столі в учителя, це означало, що діти виражають йому недовіру, і педагог задумувався над тим, чим образив дітей, намагаючись знайти помилки у своїй роботі. Діти знали, що завдають вчителю прикрощів, болю, але ж він сам навчав, що треба бути правдивими, не можна приховувати своїх почуттів [7, с.468-470].

Якщо учень виправдав довіру вихователя, то це в жодному разі не має бути предметом похвали, захоплення, підвищеної уваги вихователя чи учнівського колективу. Учений наголошував, що вибір справи, у якій виявлятиметься довіра до вихованця, потребує великого такту та обережності. Ця справа має бути насамперед самоперевіркою, випро-

буванням совісті, розкриттям вольових сил учня. Слово педагога, який має високу педагогічну культуру, на думку В. Сухомлинського, утверджує атмосферу довіри, щирості, співності.

Під час розмови педагога та учнів виявляється єдність поглядів на добро і зло, моральні цінності; така розмова зближує вихователя з вихованцями, а будь-яка спроба ввійти хитрощами в їхній духовний світ не досягне бажаних результатів, є антипедагогічною. Моральне право на щирі відвертості вихованців має тільки той, хто поважає і любить їх, вірить у добре начало в кожній дитині, непримиренний до всього показного, фальшивого, лицемірного.

Отже, мистецтво виховання словом виявляється в тому, що вихователь створює для учнів атмосферу, сповнену душевності, пошуку, відкриттів не тільки наукових, а й морально-естетичних. Така атмосфера в школі – початок морального розвитку: «Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Словом можна створити красу душі, а можна і спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під

наших рух виходила тільки краса!» [6, с. 167]. Саме від слова педагога залежить налагодження атмосфери, що сприяє вихованню, любові до знання, читання, мистецтва, музики. Слово педагога, що відображає його духовні вподобання і потреби, – украй значуще.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що особливість українського національного виховання на сучасному етапі полягає в тому, що воно повинно виконувати націєтворчу функцію, щоб у найкоротший термін відродити національну гідність і честь, високу духовність та суверенність мислення. Спадщина В. Сухомлинського особливо близька нашому сучасникові своїм зв'язком із глибокою народною традицією, із долею народу, якому він присвятив усі свої духовні поривання, помисли і творчі пошуки.

Аналіз спадщини В. Сухомлинського дає підстави підсумувати, що впродовж усієї педагогічної діяльності дослідник приділяв виняткову увагу всебічному розвитку особистості в різних видах діяльності, постійному і планомірному формуванню пізнавальних здібностей дітей.

Література та джерела

1. Бондар Л.С. Виховання моральних цінностей у школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. / Л.С.Бондар, А.І.Кузьмінський, Л.І.Прокопенко. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 160с.
2. Бусел І.С. Моральне виховання особистості в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / І.С. Бусел [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://teacher.at.ua/publ/moralne_vikhovannja_osobistosti_v_pedagogichnij_spadshhini_vasilja_sukhomlinskogo/40-1-0-8742>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Державна національна програма «Овіта» (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – № 44–46. – 62 с.
4. Закон України «Про освіту» від 20 травня 2008 року № 290-VI.
5. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В.Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
6. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: етап розроблення проблеми / О.В.Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.105-110
7. Сухомлинський В. Методика виховання колективу / В.Сухомлинський // Вибр. Твори: у 5-ти т. – Т.1. – К., 1976. – С.405-637
8. Сухомлинський В. Павлівська середня школа / В.Сухомлинський // Вибр. твори: у 5-ти т. – Т.4 – К., 1977. – С.7-390
9. Сухомлинський В. Слово вчителя в моральному вихованні / В.Сухомлинський // Вибр. твори: у 5-ти т. – Т.5. – К., 1977. – С.321-330
10. Сухомлинський В. Слово про слово / В.Сухомлинський // Вибр. твори: у 5-ти т. – Т. 5. – К., 1977. – С.160-167

Проанализировав в статье исследования педагогического наследия В. Сухомлинского констатировано, что педагог предложил программу морального воспитания школьников, основанную на моральных сентенциях. Выяснено, что главной проблемой, над которой нужно работать в теоретическом и практическом направлениях, является воспитание нравственных ценностей средствами слова. В результате исследования педагогического наследия В. Сухомлинского констатировано, что педагог предложил программу морального воспитания школьников, основанную на моральных сентенциях.

Ключевые слова: мораль, духовность, младшие школьники, общечеловеческие моральные ценности, учитель.

Having analysed the research of pedagogical heritage of Vasilij Sukhomlinsky in the article we have noted that the teacher has offered the programme of moral education of school students based on moral maxims. The possibilities of use of progressive pedagogical ideas and experience of the teacher innovator Vasilij Sukhomlinsky have been defined. On the basis of the analysis of pedagogical heritage of the teacher it has been noted that throughout all pedagogical activity Vasilij Sukhomlinsky had paid exclusive attention to all-round development of the personality in different types of activity, to continuous and systematic formation of universal moral values at pupils of elementary school. At the same time the excessive hobby for moral ideals and values in education without social coordinates can turn into boring and fruitless moralising. Owing to formation of an inner world of the younger school student out of social realities, he/she has a feeling of loneliness, unwillingness to communicate, emotional isolation and imagined friends appear. Vasilij Sukhomlinsky's heritage is especially close to our contemporary by the connection with deep national traditions, with destiny of the people whom he devoted all his spiritual appeals, thoughts and creative searches.

Key words: morality, spirituality, younger school students, universal moral values, teacher.